

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ЗАПОБІГАННЯ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ У СФЕРІ ОХОРОНИ ТРУДОВИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНІ

METHODOLOGY OF RESEARCH OF FEATURES OF PREVENTION OF CRIMINAL OFFENSES IN THE FIELD OF PROTECTION OF LABOR RELATIONS IN UKRAINE

Ждан М.Д., к.ю.н., доцент,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін і трудового права
імені професора О.І. Процевського

Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди

В статті розглядається методологія дослідження особливостей запобігання кримінальним правопорушенням у сфері охорони трудових відносин в Україні. Вказується, що на сьогоднішній день можна виділити чотири категорії проблемних питань методології дослідження особливостей запобігання кримінальним правопорушенням у сфері охорони трудових відносин в Україні: 1) проблеми, пов'язані з імперативно-атрибутивними ознаками сутності кримінально-правової охорони трудових відносин в Україні; 2) проблемні питання, пов'язані із субпідрядністю кримінологічної науки в частині запобігання кримінальним правопорушенням у сфері охорони трудових відносин в Україні; 3) проблемні питання, обумовлені відсутністю чітко визначеної кореляції між трудовим правом та науками кримінально-правового циклу; 4) проблемні питання, пов'язані із відсутністю повноцінних методологічних розробок особливостей запобігання кримінальним правопорушенням у сфері охорони трудових відносин в Україні. Автор зазначає, що методологія дослідження особливостей запобігання кримінальним правопорушенням у сфері охорони трудових відносин в Україні має включати в себе три рівні: 1) філософсько-світоглядний – перший рівень методології кримінологічного дослідження, сутність якого полягає у доктринальному пізнанні особливостей запобігання кримінальним правопорушенням у сфері охорони трудових відносин в Україні; 2) теоретико-системний – другий рівень методології кримінологічного дослідження, сутність якого полягає у створенні алгоритму будування універсального механізму запобігання кримінальним правопорушенням у сфері охорони трудових відносин в Україні; 3) емпіричний – третій рівень, необхідний для перевірки триманих знань, з метою створення алгоритму запобігання кримінальним правопорушенням у сфері охорони трудових відносин в Україні.

Ключові слова: трудові правовідносини, кримінальне правопорушення, трудові права, кримінологія, методологія, метод, підхід.

The article considers the methodology of research of peculiarities of prevention of criminal offenses in the field of labor protection protection in Ukraine. It is indicated that today there are four categories of problematic issues of the methodology of research on the prevention of criminal offenses in the field of labor protection in Ukraine: 1) problems related to the imperative and attributive features of criminal law protection of labor relations in Ukraine; 2) problematic issues related to the subcontracting of criminological science in terms of prevention of criminal offenses in the field of labor protection in Ukraine; 3) problematic issues due to the lack of a clearly defined correlation between labor law and the sciences of the criminal law cycle; 4) problematic issues related to the lack of full-fledged methodological developments in the prevention of criminal offenses in the field of labor protection in Ukraine. The author notes that the methodology of research on the prevention of criminal offenses in the field of labor protection in Ukraine should include three levels: 1) philosophical and worldview – the first level of methodology of criminological research, the essence of which is doctrinal knowledge relations in Ukraine; 2) theoretical and systemic – the second level of methodology of criminological research, the essence of which is to create an algorithm for building a universal mechanism for preventing criminal offenses in the field of labor protection in Ukraine; 3) empirical – the third level, necessary for testing the knowledge held, in order to create an algorithm for the prevention of criminal offenses in the field of labor protection in Ukraine.

Key words: labor relations, criminal offense, labor rights, criminology, methodology, method, approach.

На сьогоднішній день методологія є невід'ємною частиною будь-якого кримінологічного дослідження. Це пояснюється прагненням створити єдиний, універсальний алгоритм вивчення проблем кримінально-протиправної активності в Україні. Поліморфізм наукової стилістики, плюралізм наукових підходів до пізнання кримінологічних матерій призводить до втрати «ядра» наукових досліджень, єдиної кінцевої мети у вигляді емпірично апробованого матеріалу та, як наслідок, – помилкових висновків. Все це свідчить про актуальність та своєчасність вивчення методологічних засад кримінологічних досліджень. Не є виключенням і дослідження особливостей запобігання кримінальним правопорушенням у сфері охорони трудових відносин в Україні. Останні, у свою чергу, все частіше стають об'єктом посягання і все менше – об'єктом наукових розробок. У зв'язку із вказаним, пропонуємо зупинитись на цьому питанні більш детально.

Відтак, на сьогоднішній день можна виділити **чотири категорії проблемних питань методології дослідження особливостей запобігання кримінальним правопорушенням у сфері охорони трудових відносин в Україні:** 1) проблеми, пов'язані з імперативно-атрибутивними ознаками сутності кримінально-правової охорони трудових відносин в Україні; 2) проблемні питання, пов'язані із субпідрядністю кримінологічної науки в частині запобігання кримінальним правопорушенням у сфері охорони трудових відносин в Україні; 3) проблемні питання, обумовлені відсутністю чітко визначеної кореляції між тру-

довим правом та науками кримінально-правового циклу; 4) проблемні питання, пов'язані із відсутністю повноцінних методологічних розробок особливостей запобігання кримінальним правопорушенням у сфері охорони трудових відносин в Україні. На нашу думку, **методологія дослідження особливостей запобігання кримінальним правопорушенням у сфері охорони трудових відносин в Україні має включати в себе три рівні:** 1) *філософсько-світоглядний* – перший рівень методології кримінологічного дослідження, сутність якого полягає у доктринальному пізнанні особливостей запобігання кримінальним правопорушенням у сфері охорони трудових відносин в Україні; 2) *теоретико-системний* – другий рівень методології кримінологічного дослідження, сутність якого полягає у створенні алгоритму будування універсального механізму запобігання кримінальним правопорушенням у сфері охорони трудових відносин в Україні; 3) *емпіричний* – третій рівень, необхідний для перевірки триманих знань, з метою створення алгоритму запобігання кримінальним правопорушенням у сфері охорони трудових відносин в Україні.

Філософсько-світоглядний рівень методології кримінологічного дослідження запобігання кримінальним правопорушенням у сфері охорони трудових відносин в Україні. Вказаний рівень включає в себе діалектичний, аксіологічний, герменевтичний, феноменологічний та позитивістський підходи. Основними методами можна визначити компаративний та історичний.

Діалектичний підхід до пізнання методології кримінологічного дослідження запобігання кримінальним правопорушенням у сфері охорони трудових відносин в Україні. Відтак, «основоположником діалектичного методу є Гегель, котрий прагнув відшукати у товщі буття пари взаємно заперечних (суперечливих) найзагальніших категорій та шляхом зняття їх суперечності третьою категорією, яка, здійснюючи перехід від однієї суперечливої категорії до іншої, об'єднувала б їх в одне ціле і забезпечувала б таким чином процес зняття суперечності та скачок на вищий рівень буття, де з'являються інші парні взаємно заперечні категорії, що потребують процесу зняття суперечності і, таким чином, стверджують подальший розвиток «тканини» буття аж до злиття її з Абсолютним духом. Зазначене вище дає підстави стверджувати, що основою діалектичного методу Г. Гегеля є методологічний підхід до будь-якого об'єкта дослідження як суперечливого процесу, що прагне розвитку та переходу на вищий рівень буття, а також струнка система категорій діалектичної логіки, що формує методологічний каркас будь-якої пізнавальної діяльності. Незважаючи на те, що буття у Гегеля – це буття духу, а об'єкт пізнання – це завжди процес, К. Маркс творчо витлумачив діалектику Гегеля (поставивши її, за словами К. Маркса, «з голови на ноги») [1, с. 656] «як методологію всезагальних форм руху, зокрема суспільного, і поклав її в основу свого «матеріалістичного розуміння історії» [2, с. 546]. Таким чином, можна сказати, що сутність та мета діалектичного методу полягає у пізнанні глибинної сутності досліджуваного феномену, прагненні побороти антагонізми. При цьому на сьогоднішній день ми вже можемо констатувати неминучість впливу соціального на матеріальне, що дещо зміщує акценти діалектики, ставлячи у центр руху феноменів людину, котра стає рушійною силою такого механізму. В межах досліджуваної нами проблематики це стає ще більш очевидним. Будь-яке кримінальне правопорушення ініціюється людиною або за її бажанням, або через її халатність. Саме тому, діалектичний підхід до вивчення детермінації суспільно небезпечних діянь проти трудових прав громадян надає можливість встановити кореляцію між суб'єктивною стороною кримінального правопорушення, віктимологічними особливостями потерпілого та об'єктивними чинниками, котрі сприяють та/або обумовлюють такі діяння.

Аксіологічний підхід до пізнання методології кримінологічного дослідження запобігання кримінальним правопорушенням у сфері охорони трудових відносин в Україні. «Європейський філософ Карл Мангайм зазначав, що «без оціночних концепцій, без будь-якої, бодай мінімально раціональної мети нам нічого не вдасться досягнути ні в соціальній, ні в психологічній сфері» [3, с. 38]. «Тематика цінностей і права детермінує використання понять «менталітет», «культура», «цивілізація» тощо. У зв'язку із цим не можна не згадати слова академіка Вільної Української Академії Наук Станіслава Севериновича Дністрянського про три основні чинники поняття «народ» (нації), до яких він відносив «натуру», «культуру» й «територію» [4, с. 30]. «Щодо останнього складника, то ми не акцентуємо на ньому увагу через його відносну зрозумілість та вважаючи на предмет нашого дослідження. Два перших складника поняття народу мають безпосереднє відношення до аксіологічного підходу та вказують на його прямий взаємозв'язок із принципом правового поліцентризму, адже ні в кого не викликає заперечення той факт, що кожне національне право має особливості, є відмінним від права інших, навіть сусідніх, народів, що вказує на детермінізм права відповідним соціумом, на те, що право виступає елементом культури конкретної соціальної групи. «Культура є тим новим чинником, якого ще не було потрібно ні у родині, ні у роді, ні у племені, ні навіть у державі. Були держави і без вищого ступеня культури. Натомість народ мусить мати свою

питому культуру, яка йому дає якраз характер народу», – стверджував С. Дністрянський» [4, с. 30]. «При цьому до елементів цієї «питомої культури» академік відносить: свою народну мову та інші культурні цінності, спільні історичні традиції і «споріднені звичаї та обичаї» – всі ті психолого-культурні моменти, які сполучили значну кількість людей в ідейні зв'язки, незважаючи на державні кордони» [4, с. 31]. Відтак, через аксіологічний метод ми отримуємо можливість встановити цінність норм трудового та кримінального права для сучасних суспільних відносин, їх позитивний сенс для будівництва нових моделей соціальних зв'язків та загального значення для задоволення потреб, обумовлених менталітетом суспільства тієї чи іншої держави. Розвиток суспільства неминуче призводить до виникнення нових цінностей, котрі потребують захисту. Трудові правовідносини у їх сучасному розумінні будувались століттями для того аби набути актуальної форми. У зв'язку із цим норми кримінального законодавства (котрі є гнучкими та динамічними) були вдало підлаштовані під потреби громадян сучасної держави. Саме тому, вивчення цінності їх симбіозу демонструє його актуальність та відповідність вимогам сьогодення.

Герменевтичний підхід до пізнання методології кримінологічного дослідження запобігання кримінальним правопорушенням у сфері охорони трудових відносин в Україні. «Як слушно зауважив І. Онишук, герменевтичний підхід у правовій сфері ґрунтується на сукупності принципів і методів тлумачення й інтерпретації юридичних текстів, а останні можуть мати форму як нормативно-правових, так і інших правових документів, а також наукових монографій та інших письмових праць вчених. Цей підхід домінує в аналітичній юриспруденції. Тлумачення права розглядають як посередника між загальною та абстрактною нормами і конкретними життєвими ситуаціями, до яких застосовуються ці норми» [5, с. 38]. «Юридична герменевтика, за дефініцією І. Шутака, І. Онишука, – визначення змісту при встановленні та реалізації норми права, основане на знанні онтологічної технології, таких понять, як зміст, двозначність або багатозначність, символ, знак тощо. Норма права є символом, зміст якого повинен бути встановлений. За буквального змістом завжди ховається другий, контекстуальний, ситуаційний сенс. Без його адекватного розуміння унеможлиблюється правильне розуміння змісту всієї норми. В англійських юристів є приказка: «У законі присутня тільки половина змісту, інша прихована, а ідеї – всередині». Продовжуючи думку, зазначимо, що для правильного застосування закону у процесі тлумачення необхідно відшукати цю приховану ідею. Герменевтичний метод тлумачення норми права є саме тим інструментом, за допомогою якого можна вирішити проблему подвійного сенсу. Герменевтика, крім дешифрування буквального смислу тексту, що здійснюється за допомогою лінгвістичного тлумачення, дозволяє розкрити зміст правового контексту» [6, с. 114]. Отже, герменевтика надає можливість тлумачити норми права. Варто звернути увагу на те, що для нашого дослідження герменевтичний підхід відіграє важливу роль, оскільки за рахунок правильного тлумачення норм кримінального та трудового права ми маємо змогу більш зосереджено підійти до формування механізму кримінологічного запобігання кримінальним правопорушенням у сфері охорони трудових відносин в Україні. Останнє обумовлено тим фактором, що пізнання сутності юридичної конструкції суспільно небезпечного діяння дозволяє пізнати його структурні особливості, котрі дозволяють виокремити найбільш вагомі чинники впливу на свідомість кримінального правопорушника.

Феноменологічний підхід до пізнання методології кримінологічного дослідження запобігання кримінальним правопорушенням у сфері охорони трудових відносин в Україні. «Феноменологія (грецьк. phenomenology, букв. – вчення про феномени) як вчення

про явище» [7, с. 477] «є одним із найбільш популярних філософських напрямів на Заході у нинішній час. В основі феноменологічного розуміння – спеціальний метод феноменологічної редукції, яка здійснюється в два етапи: ейдичної редукції, на якому під сумнів ставиться цінність вихідного для багатьох наук вірування у реальність зовнішнього світу, і трансцендентальної редукції, коли під сумнів ставиться вірування в реальність «Я» як частини реальності зовнішнього світу» [8, с. 278]. «Його родоначальниками вважаються Е. Гуссерль, Ф. Брентано і М. Хайдеггер. У межах феноменологічного підходу його засновники намагалися відійти від суб'єктивізму (психологізму) при визначенні всіх соціальних феноменів (у тому числі й права) й наблизитися до об'єктивізму, який має трансцендентальний характер та не залежить від емпіричної дійсності. Звідси бере початок відоме програмне положення Е. Гуссерля, яке він розробляв у межах феноменології: «Назад до речей». Суть його пояснюється самодостатністю речі (соціальної чи правової реальності); але взаємодія з реальністю повинна відбуватися за допомогою первинного досвіду соціального суб'єкта (суб'єкта права)» [9, с. 175–183]. Відтак, феноменологія надає можливість пізнавати кримінологічні явища з точки зору їх сутнісної характеристики. Саме тому будь-яке протиправне діяння та його кримінально-правова заборона розглядається як явище, обумовлене соціальним досвідом, навіть за умови відсутності її раціонального пояснення. Тобто, можна сказати, що феноменологія запобігання кримінальним правопорушенням у сфері охорони трудових відносин в Україні полягає у встановленні цінності трудових правовідносин для держави та суспільства, а також визначенні кореляцій між деструктивним впливом на державне управління та посяганням на окремого працівника.

Позитивістський підхід до пізнання методології кримінологічного дослідження запобігання кримінальним правопорушенням у сфері охорони трудових відносин в Україні. «Юридичний позитивізм складається з великої групи державно-правових поглядів. Насамперед, розрізняють п'ять форм його існування: 1) позитивізм як етико-правовий релятивізм; 2) позитивізм як критика природного права; 3) позитивізм як теорія чистого автономного правознавства; 4) теоретико-правовий позитивізм і 5) позитивізм як соціально-історична теорія сучасності» [10, с.19]. Умовно кажучи, позитивісти пояснюють будь-які заборони прагненням конкретної влади забезпечити захист громадян своєї держави від діянь, котрі є протиправними саме для цієї держави, оскільки можуть destabilізувати її систему. Тобто, мова йде про кримінальні правопорушення вузького спектру, небезпечні для менталітету певних країн (наприклад, чаклунство, наклеп, проведення законного абортів тощо). Що стосується нашого блоку протиправних діянь, варто відмітити, що позитивізм у цьому контексті є зайвим, оскільки суспільна небезпечність кримінальних правопорушень проти трудових прав людини є очевидною.

Варто звернути увагу на цінність **історичного та компаративного методів**, котрі надають можливість дослідити кримінологічний захист трудових правовідносин як у ретроспективі, так і у порівнянні із іншими державами та міжнародними вимогами. Це дозволяє врахувати як попередній, так і позитивний зарубіжний досвід для удосконалення власної нормативно-правової бази та стратегій запобігання.

Теоретико-системний рівень методології кримінологічного дослідження запобігання кримінальним правопорушенням у сфері охорони трудових відносин в Україні.

В цьому методологічному блоці основними методами є аналіз та синтез, методи індукції та дедукції, аналогії та моделювання, абстрагування, ідеалізації та конкретизації, метод системного аналізу в широкому сенсі та його

провідний метод – метод факторного аналізу. Пропонуємо розглянути вказану методологічну сукупність в межах обраної нами для дослідження тематики.

Відтак, «аналіз може бути предметним, фізичним, а може бути і уявним (розумовим). У першому випадку ціле, в буквальному розумінні слова, фізично ділиться на утворюючі його компоненти. Прикладом можуть слугувати хімічні сполучення (молекули), які розчленовуються на утворюючі його елементи – атоми, іони тощо. В другому випадку ціле розчленовується не предметно, не фізично, а лише в уяві (розумово), в думках людини, залишаючись в тому вигляді, в якому воно існує в реальності. Саме даний випадок є пануючим і характерним для соціального пізнання, дослідження систем у суспільстві. Пов'язано це з тим, що компоненти даних систем виявляються у своїй сутності не предметними, не речами, як такими, а суспільними явищами. Природа суспільного цілого така, що його компоненти, частини, як правило, не можна відділити один від одного матеріально, фізично (наприклад, державу від соціальної системи, органи державного управління від держави тощо). Тільки шляхом абстрагування, напруженої аналітичної роботи розуму можна відділити частини, сторони суспільного цілого, висвітлити їхню взаємодію і значення в цілісній системі» [11, с. 23]. Тобто, можна сказати, що аналіз застосовується дослідниками для виділення частин єдиного об'єкта та предмета з метою встановлення загальних та окремих ознак, їх взаємозв'язку та взаємозалежності.

«Проте розчленування системного об'єкта (як фізичне, так і уявне) проводиться не довільно, продовжує Б. Кедров, а у відповідності з притаманними йому закономірностями, за його складом, структурою і функціями, із урахуванням внутрішньо системних зв'язків, зв'язків компонентів системи в її природньо-існуючому нерозчленованому вигляді. Аналіз проводиться із врахуванням того, що потім був можливий синтез – відтворення системи в її початковому вигляді» [11, с. 23]. «Характер аналізу, його конкретні прийоми, методи, аналітичні операції в соціальному пізнанні залежать від характеру системи, її компонентів, структури і функцій, місця і ролі в оточуючому її середовищі. Так, для аналізу соціального складу держави як системи потрібні інші наукові засоби, аніж для аналізу цивілізації в цілому. В першому випадку, як правило, достатньо емпіричних соціальних досліджень. У другому – емпіричні дослідження можуть складати лише допоміжний засіб у більш значному арсеналі теоретичних засобів. Разом з тим слід звернути увагу й на те, що ціле багатоступеневе, ієрархічне, та іноді містить у собі численні підсистеми різного ступеню складності. «Перетворена форма існування, – пише М. Мамардашвілі, – є продуктом перетворення внутрішніх відносин складної системи, що відбуваються на певному її рівні і що приховує їхній фактичний характер та прямий взаємозв'язок побічними виразами, які, будучи продуктом і відкладенням перетвореності зв'язків системи, у той же час самостійно побутують в ній у вигляді окремого, якісно-цілісного явища, «предмета», поряд з іншими»» [12, с. 26]. Таким чином, можна сказати, що в межах кримінального законодавства аналіз надає можливість встановити особливості трудових взаємовідносин та якість їх кримінально-правового захисту шляхом виділення окремих суспільних відносин та перевірки меж кримінальної відповідальності за посягання на них.

«Розгляд елементів системи в їхній взаємодії, саме як динамічного цілого, – ось те нове, що вносить системний підхід в теорію пізнання взагалі і в розуміння аналізу і синтезу зокрема. Проте, будучи об'єднанням компонентів частин в цілісну систему, синтез в жодному разі не являє собою «возз'єднання» цілого в його безпосередній, первісний стан. Дане відновлення цілого відбувається після того, як на стадії аналізу були виокремлені та вивчені його компоненти, частини, як були розкриті внутрішні

взаємозв'язки його частин, усе «багатство» внутрішнього змісту системи. Як відзначає В. Афанасьєв, «відтворення системи в її цілісності за допомогою синтезу набагато точніше відображає її сутність, ніж початкове, безпосереднє її бачення» [13, с. 28], «коли система не розчленована, не досліджена людиною. Отже, аналіз і синтез являють собою двоєдиний специфічний засіб дослідження системних утворень взагалі та системних соціальних утворень зокрема. Їхня єдність базується на тому, що один виконується за допомогою іншого. «Лише поєднуючи уявно (або експериментально), дослідник усвідомлює частини як частини даного цілого; лише розглядаючи уявно (або експериментально), дослідник усвідомлює ціле як складове із специфічних частин, яке володіє внаслідок цього специфічною якістю, що відрізняє його від інших предметів» [11, с. 21]. В цьому контексті необхідно звернути увагу на те, що синтез надає можливість створити сукупне уявлення про кримінально-правове реагування на порушення трудових правовідносин без виділення певної їх форми. Тобто, фактично, синтез за допомоги узагальнення існуючих кримінально-правових норм надає можливість виокремити важливі елементи, яких не вистачає для створення ефективної кримінально-правової та кримінологічної системи захисту.

«Абстрагування – це процес мисленнєвого відволікання від ряду властивостей і відносин досліджуваного явища, з одночасним виділенням властивостей (насамперед, істотних, загальних), що цікавлять дослідника. Існують різні види абстракцій: абстракції ототожнення, ізолююча абстракція, абстракція актуальної нескінченності, абстракція потенційної здійснюваності. Їх розрізняють також за рівнем (порядком). Абстракції від реальних предметів мають назву абстракцій першого порядку; абстракції від абстракцій першого рівня – другого порядку тощо. Найвищим рівнем абстракції характеризуються філософські категорії. Ідеалізація – мисленнєва процедура, пов'язана з утворенням абстрактних (ідеалізованих) об'єктів, що реально є принципово нездійсненими («ідеальний газ», «абсолютно чорне тіло», «точка» тощо), але є такими, для яких існують прообрази в реальному світі. У процесі ідеалізації відбувається відволікання від реальних властивостей предмета з одночасним уведенням до змісту утворюваних понять таких ознак, що є реально нездійсненими. У результаті утворюється так званий «ідеалізований об'єкт», яким може керуватися теоретичне мислення під час відображення реальних об'єктів. У розвинених наукових теоріях зазвичай розглядають не окремі ідеалізовані об'єкти та їх властивості, а цілісні системи ідеалізованих об'єктів та їх структури» [14, с. 23]. Отже, за допомогою методу абстрагування ми маємо змогу виділити окремі, особливо важливі ознаки кримінальних правопорушень проти трудових прав громадян, особливості самих трудових правовідносин, а також детермінаційний комплекс, котрий надасть можливість підійти більш зосереджено до створення кримінологічних стратегій запобігання такого роду кримінальним правопорушенням.

«Узагальнення – це процес становлення загальних властивостей та ознак предметів. Воно тісно пов'язано з абстрагуванням. Гносеологічною основою узагальнення є категорії загального та одиничного. Загальне є філософською категорією, що відображає схожі, повторювані риси та ознаки, які належать кільком одиничним явищам чи всім предметам певного класу, а одиничне – виражає специфіку, своєрідність саме даного явища (чи групи явищ однакової якості), його відмінність від інших. Узагальнення не може бути нескінченним. Його межею є філософські категорії, що не мають родового поняття й тому узагальнювати їх не можна. Індукція – логічний прийом дослідження, пов'язаний з узагальненням результатів спостереження та експерименту та рухом думки від одиничного до загального. Оскільки досвід завжди є нескін-

ченним, тому індуктивні узагальнення мають проблематичний (вірогіднісний) характер. Індуктивні узагальнення розглядають як дослідні істини чи емпіричні закони. Серед індуктивних узагальнень важлива роль належить науковій індукції, яка, крім формального обґрунтування, узагальнення, одержаного індуктивним способом, дає додаткове змістове обґрунтування його істинності, зокрема за допомогою дедукції (теорій, законів). Наукова індукція дає достовірний висновок завдяки тому, що акцент робиться на необхідних, закономірних і причинових зв'язках. Дедукція – це, по-перше, перехід у процесі пізнання від загального до одиничного, виведення одиничного із загального; по-друге, процес логічного висновку, тобто переходу за тими чи іншими правилами логіки від деяких даних пропозицій посилянь до їх наслідків (висновків). Сутність дедукції полягає у використанні загальних наукових положень для дослідження конкретних явищ. У процесі пізнання індукція та дедукція нерозривно пов'язані між собою, хоч на певному рівні наукового дослідження одна з них переважає. Під час узагальнення емпіричного матеріалу й висуванні гіпотези провідною є індукція. У теоретичному пізнанні важлива насамперед дедукція, що дозволяє логічно впорядкувати експериментальні дані й побудувати теорію, яка ґрунтується на логіці їх взаємодії. За допомогою дедукції завершують дослідження» [14, с. 23-24]. Вказані методи дозволяють пізнати досліджуваний феномен від загального до одиничного та навпаки. В межах нашого дослідження останні надають можливість розглядати як сукупність кримінальних правопорушень проти трудових прав громадян та їх кримінологічних ознак, так і навпаки – встановити кореляцію між різними розділами кримінального законодавства, в яких зустрічаються такого роду суспільно небезпечні діяння.

«Аналогія – установлення схожості в деяких властивостях і відносинах між нетотожними об'єктами. На підставі виявленої схожості роблять відповідний висновок – умовивід за аналогією. Аналогія дає не достовірні, а вірогідні знання. У висновку за аналогією знання, одержаного від розгляду певного об'єкта («моделі»), переносять на інший, менш досліджений і менш доступний для вивчення об'єкт. Моделювання – це метод дослідження об'єктів на їх моделях. У логіці та методології науки модель – це аналог певного фрагмента реальності, породження людської культури, концептуально-теоретичних образів тощо. Форми моделювання різноманітні й залежать від використання моделей і сфери застосування моделювання. За характером моделей виокремлюють матеріальне (предметне) та ідеальне моделювання, виражене у відповідній знаковій формі» [14, с. 24]. Таким чином, аналогія та моделювання дозволяють досліджувати особливості кримінологічного запобігання кримінальним правопорушенням проти трудових прав громадян у порівнянні із іншими суспільно небезпечними діяннями, шляхом експериментальної перевірки дієвості запобіжних заходів, котрі застосовуються по відношенню до інших протиправних дій.

«Окрему особливість має системний підхід, методологічна специфіка якого полягає в тому, що метою дослідження є вивчення закономірностей і механізмів утворення складного об'єкта з певних складових. При цьому особлива увага звертається на різноманітність внутрішніх і зовнішніх зв'язків системи, на процес (процедуру) об'єднання основних понять у єдину теоретичну картину, що дає змогу виявити сутність цілісності системи. Сукупність пізнавальних принципів системного підходу не має жорстких обмежень і за своєю суттю орієнтує і спрямовує певну систему двояким чином відповідно до конкретних етапів дослідження. З одного боку, його змістовні принципи сприяють виявленню обмеженості традиційних об'єктів дослідження, визначенню та реалізації нового типу завдань при новому стилі мислення. З іншого ж

допомогою категорій і принципів системного підходу відзначаються перспективи побудови нових об'єктів і предметів дослідження шляхом планування та визначення їх структурних або типологічних параметрів і властивостей. Проектування структурних і типологічних характеристик нових об'єктів сприяє розробці конструктивних комплексних програм наукового дослідження та розвитку науки. Особливі функції системного підходу в науковому пізнанні й соціальній практиці визначаються критичною природою його принципів. Всебічний критичний аналіз особливостей розвитку сучасного виробництва на основі системного підходу, наприклад, дав змогу визначити і здійснити комплекс адекватних заходів для захисту навколишнього середовища в регіональних і глобальних масштабах» [15, с. 45]. Системний підхід дозволяє розглянути обрані кримінальні правопорушення як систему заборонних діянь і виділити спільні та розбіжні риси.

«Уваги в межах системного підходу заслуговує метод факторного аналізу. Основана мета факторного аналізу полягає у виявленні порівняно невеликої кількості (латентних, прихованих) факторів, які пояснюють зв'язки (залежності) між спостережуваними змінними. Кількість прийнятих факторів суттєво менша за кількість спостережуваних змінних, тому факторний аналіз можна розглядати як метод редукції даних. За допомогою факторного аналізу можна суттєво скоротити розмірність аналізованих даних. У дослідженні злочинності можливе вивчення взаємозв'язків зі злочинністю таких факторів» [16, с. 64–65]: «1) загострення міжнародних відносин; 2) негативного впливу «масової культури» через засоби масової інформації; 3) зміни кримінального законодавства й правозастосовної практики; 4) посилення міграційних процесів; 5) зміни статевовікового складу населення; 6) скорочення витрат на сферу культури; 7) підвищення ефективності правоохоронної діяльності, що відображається в показниках розкриття злочинів; 8) зростання безробіття; 9) середньомісячної заробітної плати; 10) зростання психологічних навантажень, конфліктних і стресових ситуацій; 11) ослаблення сімейних зв'язків, зростання кількості розлучень; 12) дефекту організаційно-управлінської діяльності органів влади й управління, бюрократизації державного апарату» [17]. Таким чином, за допомоги вказаного методу ми маємо можливість встановити латентні кримінальні правопорушення проти трудових прав громадян та фактори, котрі цьому сприяють, але не піддаються фактичному виміру, а також встановити їх кількість; встановити статистичний зв'язок між детермінантами, котрі впливають на латентність такого роду суспільно небезпечних діянь, а також правильно їх інтерпретувати. Вказане також дозволяє слідкувати за прогресами та регресами кримінологічної ситуації в межах кримінально-протиправної діяльності у сфері трудових правовідносин.

Емпіричний рівень методології запобігання кримінальним правопорушенням у сфері охорони трудових відносин в Україні.

Особливої цінності в межах розглядуваного блоку мають спостереження, експеримент, порівняння, опис, вимірювання.

«Спостереження – це цілеспрямоване вивчення предметів, що переважно ґрунтується на дані органів чуттів (відчуття, сприйняття, уявлення). Під час спостереження отримуються знання не лише про зовнішні сторони об'єкта пізнання, але й про його істотні властивості. Спостереження може бути безпосереднім та опосередкованим. Останнє здійснюють за допомогою різних приладів і технічних засобів, а з розвитком науки воно стає все більш складним. Експеримент – це цілеспрямоване й активне

втручання в хід процесу, що вивчається, відповідні зміни об'єкта чи його відтворення в спеціально створених і контрольованих умовах. Основними стадіями здійснення експерименту є планування й будова, контроль, інтерпретація результатів. Експеримент має дві взаємопов'язані функції: досліду перевірку гіпотез і теорій, а також формування нових наукових концепцій. Залежно від цих функцій виділяють експерименти: дослідницький (пошуковий), перевірочний (контрольний), відтворювальний, ізольований тощо, а залежно від характеру об'єктів – фізичні, хімічні, біологічні, соціальні тощо. Отже, експеримент – це найбільш загальний емпіричний метод пізнання, що містить не лише спостереження й вимірювання, а й здійснює перестановку, зміну об'єкта дослідження тощо. У цьому методі можна виявити вплив одного чинника на інший. Емпіричні методи пізнання відіграють велику роль у науковому дослідженні. Вони не лише є основою для закріплення теоретичних передумов, а й часто є предметом нового відкриття, нового наукового дослідження» [14, с. 25]. Спостереження та вимірювання дозволяють перевірити отримані дані на практиці і встановити, чи є результати дослідження вірними та чи можуть вони бути інтегровані у теоретико-прикладну діяльність.

«Порівняння – це пізнавальна операція, що лежить в основі умовиводів щодо схожості чи відмінності об'єктів (або ступенів розвитку одного й того самого об'єкта). За допомогою порівняння виявляють якісні й кількісні характеристики предметів. Найпростішим і важливим типом відносин, що виявляються в ході порівняння, є відносини тотожності й відмінності. Водночас порівняння має сенс лише в сукупності «однорідних» предметів, що утворюють клас. Воно є основою такого логічного прийому як аналогія та вихідним пунктом порівняльно-історичного методу. Останній є таким, за допомогою якого методом порівняння виявляється загальне і особливе в історичних та інших явищах, досягається пізнання різних ступенів розвитку одного й того самого явища чи різних існуючих явищ. Цей метод дозволяє виявити та зіставити рівні в розвитку явища, що вивчається, ті зміни, що відбулися, визначити тенденції розвитку. Опис – пізнавальна операція, що полягає у фіксуванні результатів досліду (спостереження чи експерименту) за допомогою певних систем позначень, прийнятих у науці. Вимірювання – це сукупність дій, що виконують за допомогою засобів вимірювання з метою знаходження числового значення вимірюваної величини в прийнятих одиницях вимірювання» [14, с. 25]. Вказані методи є, здебільшого, математичними та застосовуються для створення статистичної картини, прогнозування та стратегічного планування запобіжної діяльності обраної сукупності кримінальних правопорушень, що є цінним саме для кримінології.

Таким чином, проведене дослідження дозволило підсумувати, що методологія дослідження особливостей запобігання кримінальним правопорушенням у сфері охорони трудових відносин в Україні має включати в себе три рівні: 1) *філософсько-світоглядний* – перший рівень методології кримінологічного дослідження, сутність якого полягає у доктринальному пізнанні особливостей запобігання кримінальним правопорушенням у сфері охорони трудових відносин в Україні; 2) *теоретико-системний* – другий рівень методології кримінологічного дослідження, сутність якого полягає у створенні алгоритму будувannya універсального механізму запобігання кримінальним правопорушенням у сфері охорони трудових відносин в Україні; 3) *емпіричний* – третій рівень, необхідний для перевірки триманих знань, з метою створення алгоритму запобігання кримінальним правопорушенням у сфері охорони трудових відносин в Україні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ойзерман Т. И. Диалектический материализм. *Новая философская энциклопедия* : в 4-х т. М.: Мысль, 2010. Т. I. 744 с.
2. Бичко І. В. Світова філософія ХІХ століття. *Історія філософії*. Словник / за заг. ред. В.І. Ярошовця. К. : Знання України, 2006. 1200 с.
3. Мангайм К. Идеология та утопія. К. : ДУХ І ЛІТЕРА, 2008. 370 с.
4. Дністрянський С. Загальна наука права і політики. Прага : Наклад Українського університету в Празі ; Друк державної друкарні в Празі, 1923. Т. 1. 400 с.
5. Онищук І. І. Техніка юридичного письма в нормативно-правових актах : монографія. Івано-Франківськ : Лабораторія академічних досліджень правового регулювання та юридичної техніки, 2014. 228 с.
6. Харитонов Л. А. Герменевтический поход к толкованию правовых норм. *Криминалистика*. 2011. № 1(8). С. 113–117.
7. Философский энциклопедический словарь. М., 1998. 880 с.
8. Кремень В.Г., Ільїн В.В. Філософія: мислителі, ідеї, концепції : підручник. К., 2005. 528 с.
9. Гуссерль Э. Логические исследования. *Философия как строгая наука*. Новочеркасск, 1994. Т. 1. С. 175–353.
10. Хеффе О. Политика. Право. Справедливость. Основоположения критической философии права и государства. М. : Гнозис, 1994. 328 с.
11. Найчук А. Аналіз і синтез як методи пізнання сутності держави. *Проблеми дидактики історії*. 2015. Вип. 6. С. 21–28.
12. Мамардашвили М.К. К вопросу о материалистической схеме анализа сознания (по работам К. Маркса). *Социальная теория познания* : материалы к Всесоюзному симпозиуму, 10–12 октября 1972 г. М. : Институт философии АН СССР, 1973. Вып. 1. С. 26–27.
13. Афанасьев В.Г. Общество: системность, познание и управление. М. : Политиздат, 1981. 432 с.
14. Основи наукових досліджень : конспект лекцій / укладач О. А. Шуменко. Суми : Сумський державний університет, 2020. 60 с.
15. Кустовська О. В. Методологія системного підходу та наукових досліджень : курс лекцій. Тернопіль : Економічна думка, 2005. 124 с.
16. Утаров К.А. Математические методы в криминологии : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Москва, 2004. 165 с.
17. Хаврук В.О. Метод факторного аналізу в криминології. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/34559/1/МЕТОД%20ФАКТОРНОГО%20АНАЛІЗУ%20В%20КРИМІНОЛОГІІ.pdf>